

Мостар

Имам 32 године. Прије рата сам живио у Мостару. Ту сам се родио и оженио. Живио сам са мајком, оцем, и женом. живот прије рата је био солидан. Од нас петеро, троје је радило. Отац имо пензију, ја радио, жена радила. Немам се ни на што жалит, није лоше било. Моја генерација није могла наћи добар посао, јер је пуно незапослених било. Било је три, четири хиљаде правника, било је електричара пет стотина, хиљаду, гомилало се. Посо је било лако наћ некад, прије двадесет година, а пред рат на пет година није. Ја сам радио оно што нисам хтио радит.

Босна је тада имала јаку економију. Мислим, било је запослених. У Мостару је било фирми доста. Била је Предионица са 6000 запослених, био Соко 10000 запослених, био Алуминијски комбинат са 6000 запослених. Била је индустрија, а гомилала су се занимања која нису била тражена, тако да је дошло до пренапућености у неким занимањима.

Љети је Мостар био транзит за туризам. Из Дубровника дођу у Мостар да виде стари мост, тако да је од маја до септембра Стари Град био пун странаца. И тако сваке године све до деведесете.

У Мостару је било мјешано становништво. По попису из 1990. године 40% Муслимана, 40% Хрвата и 20% Срба. Али, о томе није вођено рачуна никад. Нисмо знали ко је ко, до првог метка. Ја од Срба нисам имо Србина пријатеља до рата, ни сада, а ја сам Србин. Разумијете, ја сам кум Муслиману, Муслиман ми је кум, пријатељи Хрвати, из мјешаних бракова имам много пријатеља. Ниси треба неког питат шта је, па да се дружиш с њим. Родиш се, па од малена растеш с тим људима. Сад је смјешно причати о томе, јер, живило се нормално и одједном ненормално.

Први пут сам осјетио да ће бит рат одма послје избора, чим су побједиле националне странке. То је било 1990 године. Послје проглашења изборних резултата, осјећао сам да ће рат бит . Послје избора сви су гледани по својој националној припадности, то су политичке странке захтјевале од свог народа, ништа даље. Одма су гледали ко је подобан.

Прије 50 година био си комуниста, а сада су гледали подобност, јеси ли добар Србин, Хрват, ил Муслиман. Дали идеш у цркву или джамију. Ако је побједио ХДЗ, сад они треба десет директорски мјеста да имају. Скидали су ко год није у ХДЗ-у, без обзира колику школу има, разумијеш. Био је овдје прије рата ватрогасац, командант професионалне чете, Србин. То је запало српске странке да она стави директора. Јер су, човјека који је исте струке скинули, зато што није у тој странци, а ставили су свог, који није за тог посла, разумијеш. Све је окренуто, иста ситуација, само на различит начин упакована.

Подизање тензија је започело чим су резервисти ЈНА дошли. То је било 91. године у септембру, октобру, нисам сигуран. Дошло је пуно људи који нису одавде, који су из Црне Горе, Србије, из забити. Најмање је дошло градских резервиста, већ људи с мало мање школе, са пуно лошијим начином живота, културом. Они су дошли ту да би почели пуцат по граду, бацали бомбе, пјани ходали, раздрљени. Сметали су свакоме. Мислим, ја их нисам мого оком видит.

Онда су људи почели напуштат куће. Срби су почели напуштат куће у априлу, и у марту 92. године пред сам рат. Напуштали су куће зато што им је говорено да ће их неки Хрвати и неки Муслимани убит, је ли. И то је подизање тензија. Онда, чак су и мене звали, ти како се каже, ти политички представници у мјесним заједницама. ЈНА је дјелила пушке Србима, пред рат. Само Србима, мада је ЈНА била. Разумеш, ја сам исто тако, испито сам све човека и на крају сам одбио пушку, разумеш, а сазно сам све одакле, како и где и шта, али реко сам нећу. Смишљено су урадили тај свој дио посла. Неко уз помоћ Србије, а неко уз помоћ Хрватске.

Званично је рат у Мостару почео 4. априла 92. године, и то гранатирањем. ЈНА је почела, односно резервисти, четници, су почели пуцати на логоре и на нека хрватска насеља. Онда су ови почели враћат. То је било спорадично, петнестак, двајест дана док се није директ кренило, док резервисти нису директ кренули у освајање источне стране Неретве, лијеве обале, коју су и успјели узет послје, дваест, трицет дана отприлике.

Онда су у граду биле борбе једно четрдесет дана, па је наша војска прешла у протуофанзиву и они су отишли из града.

У то вријеме су овдје биле двије различите војске. Мислим, званично је постојо мостарски батаљон, а постојало је и Хрватско вијеће одбране. Хрватско вјеће је слушало наређење из Груда, а мостарски батаљон из Сарајева. Никад то нису биле двије зближене војске, оне јесу ишле на линију, мислим ишле су на фронт, али никад то иста војска није била, никад. Ни по начину ратовања, ни по понашању, ни по чему. Мостарски батаљон је био на неки начин партизанска војска без плата, добровољна, без униформе, без пушака за сваког војника. А ХВО је већ био обучен, униформе, сви са пушкама, са топовима, са свим.

У мостарском батаљону је било највећи број добровољаца. Ја сам добровољно отишо у мостарски батаљон, јер, шта ја знам у ХВО-у већ је радила и мобилизација и силом су водили људе на фронт и свега је ту било. Није ми никад штимала та, тај дио одбране Мостара који је био под хрватском контролом. Увијек је нешто ту, разумијеш ти, видиш црни аутобус вози, протјерује неке Србе, сад да ја идем у ту војску то не иде на примјер, као Србин јел, и тако даље, разумијеш. Мислим, ја сам се само слободно осјећо 92. године кад пређем шантићеву улицу, кад пређем на ову страну, сада слободни дио града. На оној страни полицијски сат у осам сати, а ја морам у шест сати кући. Свак ти је даво до знања да си Србин и да не ваљаш, и из ХВО-а, и од доброг дијела Хрвата.

Одмах у мају 92. године привођен сам на некакве информативне разговоре два, три пута. У августу ХОС ме одвео у затвор с намјером протјеривања, шта ја знам, у српски дио. Ето то је ружно јер си крив само зато што си то, разумијеш. Овде кад сам прешо ја сам овде нашо, у Срба којих је било овде, иконе на зидовима, слике светаца разумеш, а тамо нисам смио имат књигу ћирилицом у кући.

Да се разумијемо, нисам отишо, нисам имо разлог због којег би напустио кућу. Није ме никад занимало шта људи раде у том СДС-у, никад ме то није занимало. Чак гледам да ме ни дан данас не интересује, јел ме разумеш. Осто си у свом граду са својим комшијама, са својим пријатељима, са свим својим. То је било важно за мене.

Ја сам већ те 92. године сам осто. Фамилија је већ била у избјеглиштву у Црној Гори. Али, битно је да неко од породице жив остане, разумјеш. На сваки начин смо хтјели да задржимо свој стан, своје све, јер нисмо имали никаквог разлога да то напустимо. Који је разлог, ако сам ја Србин треба напустит то или ако је овај Муслиман треба напустит, ил ако је Хрват треба напустит? Управо је то

жеља ти некаквих странака била, да нас што мање живи скупа без обзира што смо ми хиљаду година живили скупа.

живот је те 92. године био никакав, али је онај ко је имо нешто уштеђевине мого живит. Ко није имо, није мого. Струје није било, осим на западној страни. Тамо је било и струје и воде. Храну су почеле дјелит оне, како се кажу, хуманитарне организације, а било је купит свега.

Са фамилијом првих шест мјесеци нисам имо никакав контакт, нит сам ја знао гдје су они, нит су они знали гдје сам ја. То је било тешко. Тек негдје у новембру сам ја прву поруку преко међународног Црвеног крста добио да ми је жена написала нешто и слику дјевојчице наше послала.

Ја сам се борио на линији одбране града. Ратовало се на партизански начин, али је храбра и другарска војска била. Мостарски батаљон је био мијешан, јер ја у ту војску не би ушо да није било свих.

И у ХВО-у је било мјешано, било је Муслимана, било је нешто Срба, али је се послвије све то људима вратило. Јер, то је хрватска војска, војска хрватског народа. И сад то је мало нелогично да један Муслиман ил Србин ту буду, а ти у самом називу имаш, јел тако. Љепше звучи босанско херцеговачка војска јер ми сви живимо у Босни и Херцеговини, јел тако, и живили смо увијек.

Од почетка 1993. године смо ишли на линију према четницима, а имали приправност према усташама. Мостарски батаљон тада је већ био четврти корпус. Свако десет дана идеш према истоку, а свако пет дана према западу на овој садашњој линији, на булевару.

9. маја 93. године почео је рат између Хрвата и Муслимана, на дан фашизма. На дан пада фашизма они су нас напали. То је мало ко у стању урадит. Сад замисли да неко некога нападне, Енглеска Америку за Божић, ил за неки празник разумјеш, за Дан независности Америке. Мислим страшно, поготово на девети мај. То је дан на који не би требало се ни на кога пуцат, ни из било којих разлога, мислим у људској моралности, у људском бићу. То је дан кад је пао Хитлер.

Тај дан сам случајно био кући, спавао са 8. на 9. мај. Исти минут кад је почела пуцњава мени су дошли на врата, јер сам ја тада био припадник Армије. Ухапшен сам 9. маја ујутру у пет сати, и одведен у Дому пензионера. Тамо сам провео неколико дана.

Е онда сам одведен на факултет. На факултету сам већ мало, како се каже, прогледао шта се дешава, јер су довели жене и дјецу. Доведен је сав слој муслиманског становништва: дијете од десет дана, дијете од мјесец дана, дијете од десет година, људи од 25 година, момци, старе жене, стари људи од 80 година. Све је то било затварано. Онда су нас пребацили на хеледром. Е доле је била трагедија. Један пар, као да га видим и данас, плачу, обоје држе мало дијете од двајест дана у рукама. Около све снајперисти.

Срећом па је тај УМПРОФОР то снимиио, па су морали тај логор распусти, бар са женама. Распустили су све осим нас. Остале су двије групе по педесет људи. Педесет су сакрили у Љубушки, и педесет су сакрили у чапљини. Ја сам био у Љубушком. Нико за то није знао, осим ХВО-а. Двајест дана смо били у Љубушком, па двајест дана опет на хеледрому.

Али, кад је Армија Босне и Херцеговине направила пут, излаз према Сарајеву, кад је ослобођено Бијело поље, е тад су све Муслимане затворили. То је било 1. 2. јула. Тамо гдје је било под њиховом контролом све су затворили. Жене и дјецу су протјеривали на страну гдје је Армија Босне и Херцеговине, а све мушке су затворили.

Ја сам у затвору био 320 дана и то највише на хеледрому. Услови су били никакви. Храна једном дневно, тек толико да можеш преживит. Воде је било, ниси био жедан. За смјештај су биле двије филкултурне сале, бивша школа оне армије, како се каже средња војна школа и био је затвор који су они направили, односно зграда коју су у затвор претворили. Ја сам био у тој сали једно два мјесеца. А у сали је било још једно двјесто људи, ко рибе у конзерве поредане. Чак су и свлачионице биле пуне људи. Спавало се на поду без спужве или на чебету. Услови за хигијену у тим филкултурним салама су били никакви. На четири стотине људи била су само два чучавца. Онда сам пребачен у школу, гдје је било исто толико људи само у учионицама. Све мушкарци, можда десет, петнаест жена.

У затвору је најљепше што ти се могло десити провокација. Да те неко провоцира је нешто најљепше што ти се могло десити. Јер, људи су одвођени на послове на којима су убијани. Ја сам рањен исто тако, рањен од војске којој сам ја правио бункер, којој сам ја гледо да направим заштиту за његову главу, а он је моју хтио скинути. Рањен у прса, само без везе, хтјели ме убит. То је несватљиво што је све без везе. Без разлога си претучен, без разлога си убијен, без разлога си заклан, без разлога си силован, све без везе. Нико ту није кривац. Кривац си само што се не зовеш како треба. Холокауст што је био за Јевреје, сад је био за Муслимане. Исти начин, исти принцип, све. А најгоре у затвору је била глад. Глад је била најгора. Мислим, ја сам два дана био тучен и по дани и по ноћи, ал ми је горе била глад, изгладњивање. Били смо у Дрету, једно три дана без воде и без хране, е то је било већ опасно, то је најтежи моменат кад ти неко не да јест.

Црвени крст је био долазио до распуштања хеледрома, значи до 22, 23. маја 93. године. У Љубушки није долазио, ни у Дрете није долазио. На хеледрому се појавио негдје 15. августа да региструје колико је затвореника. Они су имали ограничен мандат и зависили су од воље политичара. Јер, прво су ишли питат тадашњег шефа Херцег Босне, Мату Бобана. Прво крену од њега па према доле. Онда они дођу, донесу нам храну, а чим оду, полиција нам узме ту храну, чак и кексе и пластичне ствари, све. Мислим неописиво је понашање, неописива је мржња ту била, прави концлогор. Црвени крст је разговарао с нама, и кад уђе нису дозвољавали да буде полиција ту. Они су разговарали са свима о условима, с тим да то што те региструје Црвени крст није била никаква гаранција. Мене сад региструје Црвени крст, кроз минут дође полицајац, и одведе мене на поса гдје ја погинем. То је био затвор, логор без правила. Од нас педесет што смо било од првог дана затвора до задњег заједно, можда је пет, шест успјело различитим везама да буде пуштено да оде у иностранство. Мислим да по свим неким гледањима, да су Дрета и Габела тежи од ових развиканих логора Мањача и Омарска. И по броју мртвих и по броју ружних ствари и на крају крајева, по дужини трајања. Ја сам био 320 дана у затвору, а ови су неки логори трајали по 80 дана, по 70.

Не могу заборавит, а опростит..... Мислим да је добар дио њи радио свој поса, разумијеш. Они који су били за тучу и тако даље, њима немаш шта опростит, мислим без њиховог извињења, како им опростит док они не свате што су урадили. Па кад кажу извињени што сам то радио, онда се може опростит, а заборавит не може, ко ће заборавит, како. Ја би волио то све заборавит.

Јер није сваки крив. Од 500 војника двојица долазе да те туку, сад не можеш већину кривит због те двојице. Та двојица не треба да постоје на овом свјету, јер сметају.

Недавно сам срео полицајца у шанџевој улици, који је био доле у затвору полицајац, а и сад је полицајац, који није никог ружно погледо да сам ја видио. Знаш да је чак добар према затвореницима био. Ако га питаш воде, даво је, било је људи за цигаре питају и тако даље, све, ништа није ускраћиво људима. Ал сам се ја најезио кад сам га видио.

То је тај траг који вјероватно мора остати, дуго је то трајало да би се заборавило.

Размјена је била 19.марта 94. године, после Вашингтонског споразума и трајала је два дана. Само сам ја размјењен. Пребачен сам са хеледрома камионом у Мостар, мислим на ову страну.

Када сам се вратио из затвора у Мостар то су била осјећања из пјесама, то су осјећања слободе највјероватније. То је као за дијете ватромет један велики. Одлично је било.

У свој стан нисам могао ићи, нисам смио, нити знам бил тамо преживио. Људи с којима сам био 92. године су ми одма нашли гдје ћу становаћ. У кући једној сам био, спавао, јео. Ја на спрату а доле испод мене избјеглица. Шест мјесеци сам био ту.

Опет сам наставио у војсци бити, јер команда је одма после мјесец дана тражила кога има да се јави, јер није било људи.

У западни дио се није смјело ићи, нити су они могли овамо. Тако је било све до 94.године. 95.године се почело радити, и ситуација смирива што се тиче пуцања, па је онда кренуо живот.

Иако није било правог рата, није се пуцало, чувала се само стража на линијама. Испочетка само су жене прелазиле и то у ограниченом броју. Прво двадесет, па педесет, па онда шта ја знам двеста, да би се на крају, како се каже, успоставила слобода кретања.

жена и моја фамилија су се вратили 95. године у фебруару. 95. године у новембру, децембру је рат званично завршен у Дејтону.

Ја не знам да ли би се икако вратио кући. То је тешко питање. Без сигурне полиције нема то повратка. Полиција је фер, како се то каже, према својој националности, ето тамо према Хрватима, а за друге је проблем већ. И дан данас момци добијају дегењек, претучени буду и тако. Не знам, нема неке сигурности да би човек смио отићи тамо.

Била ми је жена, био ми је стари и стара, ишли су тамо да виде стан. Тамо живи један мјештанин, који има већ један стан. Сједили су с тим људима, и кажу да нису лоши људи. Ја се надам да ће некада бити могућности да се вратим кући.

живот је за мене сада ко велика замка. Преживљавање је сада, гледаш гдје ћеш који динар, марку потрошити и шта ћеш купити, шта ћеш ручати. Стална је борба. Не знам ни да ли ћу уопште остати у Мостару.

Боље смо живјели те 96. године, него 98. године. Једноставно је сада пао стандард, пуно је пао. Ја сам у предузећу, у којем сам радио, имам нека примања, да би временом остао без примања, да би био седам, осам мјесеци без плате. Сад седмично једном радим у кафићу и то је. Живим на иницијалној егзистенцији.

Проводимо вријеме дружећи се, идемо код комшија, комшије нама долазе, идемо ако имамо пара за кафе, попијемо кафу и тако. Мислим, да имамо гдје радити, ми би ишли радити.

То је тренутно и највећа тешкоћа и брига, беспосленост. И ако си запослен имаш мало плату, значи требају ти два, три посла да можеш нормално живит. Можеш ти хране купит, разумијеш, ал не можеш ципеле купит кад ти треба. Једино се на здравље не могу пожалит, хвала богу добро је. Ја мислим кад би се дигао стандард народу, да би се могло поново живит у миру у Босни и Херцеговине, што да не. Не знам да ли би могло као прије, али док смо год на ниском стандарду лако нас је опет завест на пуцање. Прво су требали фабрике направит, па онда те неке ствари. Док су год важније джамије и цркве од посла, неће бит добро.

Мени религиозност није важан дио националног идентитета. Није ми уопште важно. Не придајем ни неку важност свом националном идентитету. Не знам како да ти објасним свој национални идентитет. Србин сам, православац, мада сам више атеиста. Не знам ни да ли сам Босанац, мени се чини да сам највише Мостарац. Национални идентитет је добра ствар, у правом исконском смислу јест, а даље од тога не ваља. Чим један национални идентитет другога омаловажава, не ваља.

Нисам никад практиковао своју религију, ни прије рата ни сад. Многи људи сада практикују своју религију мало више него прије рата, само што је то пуно смјешније. Најмање се искрено прибојева религији, најмање. Те побуде су скроз друге природе.

Та национална разлика испада да је увезена, да је наметнута творевина. Преко ноћи се дошло до националних разлика, а то се отприлике десило пола године пред изборе. Рат није био због различитих религија, није. То је све наметнуто. За рат су криви национални лидери, нико други. Све стране, само не подједнако. Свака војска, свака странка је имала свој екстремни дио војске, која је све чинила да том другом народу лоше буде, а да свој као заштити. Ти лидери нису знали водити ни политику, ни економију земље, разумијеш, то нас је онда одвело у рат. И само су политичари имали интереса од рата. Ни један од њих не живи само од своје плате, ни један. Сви су се они обогатили кроз рат. И сад сви послије рата имају проблема како да остану на власти. Сви ће гледат да рат избије да би они мало дуже били на власти. И сви се надају да ће владат по четрдесет, педесет година, тако се и понашају, врло видљиво. Али, што се тиче глобалне политичке ситуације у Босни и Херцеговини, иде боље. Прије су националне странке освајале 95% гласова, сад освајају 60% гласова. Мада им је и то довољно за побједу на изборима, али им је бар проценат успјеха опо процентуално. Очигледно да се то мјења, да мало више људи почињу тражити грађанске странке, а не националне.

што се тиче избора између старе Југославије и нове Босне, не знам. Стара Југославија више не постоји. А нова Босна и Херцеговина, надам се да ће кроз једно двадесет година да буде права држава, а сада, сад је расуло. Кад заживи економија, кад заживе фабрике, па онда ће се можда моћи поставити такво питање, стара Југославија ил нова Босна. Сада је рано за то. Живот у бившој Југославији био је добар. Имо си државу, био си у миру, био си сигуран, све си имо, један систем који је функционисо како тако, а очигледно лоше, док је довело доведе. Али мислим да Југославија каква је постојала, можда неће више никад постојат.

Имам жеље да падну све националне странке, да неке политичке странке крену другим правцем, да не мјере више људе по аршинима националним. што се тиче нада и жеља за властиту будућност желио би исто тако сигуран стан, сигуран поса, ништа друго. Када би био поново почетак рата, ишли би сви

заједно што даље одавде. Само заједно, јер је било врло тешко бит раздвојен од породице.

Посебна порука за читаоце би била, да је важна само боја очију код људи, ништа више.